

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "ГЕНДЕР" ТА ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розкрито сутність соціально-біологічної характеристики, через яку визначаються поняття "чоловік" і "жінка", психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей. Статтю присвячено аналізу соціолінгвістичної категорії відомої як "гендер" на відміну від статі, яка позначає біологічні відмінності. Розглянуто кілька підходів до визначення поняття "гендер" з точки зору різних науковців, його базові функції, аспекти та деякі інші проблеми сучасної лінгвістики, зокрема гендерної. Проаналізовано дослідження останніх років, проведені вітчизняними та закордонними вченими у цій галузі. Наведено приклади, які віддзеркалюють гендерний чинник у різних мовах.

Останні десятиліття у мовознавчій науці означені переходом від лінгвістики "іманентної", структурної, до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови у тісному зв'язку з людиною, її мисленням та духовно-практичною діяльністю.

Варто визнати, слова, сказані Ю. Карауловим, понад 16 років тому не втрачають своєї актуальності: "Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує у ракурсі міждисциплінарної взаємодії з психологією, теорією комунікації, етнологією, культурологією, соціологією, когнітологією, семіотикою. І в цьому виявляється синергетична оптика бачення того, що відбулося і нині відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом. І головне в цьому баченні – людина як найвища цінність і свобода як модус її існування.

Живе людське начало – це мовна особистість у своєму конкретному людському вимірі: етнокультурна приналежність, вік, стать, професія, освіта та ін., це мовне варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів. Іншими словами, така мовна особистість постає об'єктом вивчення соціолінгвістики" [1: 35].

Одними з основних соціолінгвістичних перемінних прийнято вважати гендерні відмінності у мові. Зокрема, з 80-х років минулого століття спостерігається зростання інтересу до гендеру у російській лінгвістиці. Стійкий інтерес до лінгвістично зорієнтованої гендерної проблематики спостерігається в Україні, маються на увазі праці Ф. С. Бацевича, М. В. Холода, О. І. Горошко, автора психолінгвістичних праць з проблем гендерно маркованої мовної свідомості російськомовного населення України [2].

Але навіть тоді, коли кількість праць, які пов'язані із проблемою гендера, сягнула понад сотні досить ще не вирішеними є деякі питання. Ця стаття є першою у циклі статей автора, що будуть присвячені проблемі національно-культурної специфіки гендерного чинника на матеріалі різноструктурних мов. Але, щоб почати практичне дослідження, вважаємо за потрібне ознайомитися із думками визначних сучасних вітчизняних та закордонних науковців щодо поняття гендеру. Серед них такі, як О. О. Бодальов, О. Л. Каменська, А. В. Кириліна, Г. Ю. Крейдлін, О. О. Леонтьєв, А. Піз, Д. Таннен, J. Coats (Дж. Коатс), R. Lakoff (Р. Лакофф), M. Renzetti (М. Рензетті).

Мета статті – описати процес формування та узагальнення гендерних досліджень в сучасному мовознавстві. Здійснення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) ознайомитися із кількома головними працями сучасних учених щодо поставленої проблеми; 2) проаналізувати деякі визначення поняття "гендер" та головні засади вчення про гендер.

За словами Алли Вікторівни Кириліної, "Гендер – це соціальна стать на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Гендерний фактор, який враховує природну стать людини і її соціальні "наслідки", є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідомлення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму" [3: 18].

О. І. Горошко вважає, що "...у теорії, що розглядає гендер як стратифікаційну категорію, під гендерною стратифікацією розуміється процес, за допомогою якого гендер стає основою соціальної стратифікації, а сприймані гендерні відмінності стають систематично оцінюваними. Разом з гендером такими стратифікаційними категоріями виступають клас, раса, вік і таке інше" [4: 25].

Ф. С. Бацевич розглядає "Гендер як системну характеристику соціального порядку, яка постійно відтворюється як у стосунках свідомості, так і в структурах міжсуб'єктної взаємодії" [2: 152].

Згідно з точкою зору О. Л. Бессонової, "Гендер є мисленнєвим конструктором або моделлю, що введено для більш адекватного та коректного опису проблем статі й розмежування його біологічних та соціокультурних функцій" [5: 19].

Проаналізувавши точки зору сучасних науковців на поняття "гендер", спробуємо сформулювати загальне визначення цього лінгвістичного концепту. Отже, гендер – соціолінгвістична категорія (англ. gender, насамперед, "граматичний рід"), яка на відміну від біологічної статі, виступає набором соціо-рольових самовизначень, які можуть співпадати із суто біологічними статеворольовими стереотипами або суперечити їм. Хоча гендер не є лінгвістичною категорією (виняток становлять соціо- і, частково, психолінгвістика), аналіз структури мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер в тій або іншій культурі, які поведінкові норми для чоловіків та жінок фіксуються в текстах різного типу, як змінюється уявлення про

гендерні норми, маскуліність та фемініність в часі, які стильові особливості можуть бути віднесені до переважно жіночих або переважно чоловічих, як усвідомлюється мужність та жіночість в різних мовах і культурах, як гендерна приналежність впливає на засвоєння мови, з якими фрагментами і тематичними сферами мовної картини світу вона пов'язана.

Власне лінгвістичний інструментарій гендерних студій постає у двох іпостасях, які умовно, можна кваліфікувати таким чином:

1) мова – це інструмент пізнання гендеру як самостійної міждисциплінарної парадигми, як своєрідної інтриги пізнання, за влучним висловом Ірини Халєєвої, з відповідним відгалуженням – лінгвістична гендерологія;

2) гендерно орієнтовані мовознавчі дослідження – це продукування додаткових знань про мову та комунікацію, тобто гендерна лінгвістика [6: 10].

Говорячи про гендерні відмінності у мові та мовленні варто враховувати й той фактор, що мовленнєва картина людини відрізняється одна від одної залежно від оточення людини. Тобто тут варто звертати увагу на національні та соціальні особливості. Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої оптики бачення, які інтегрують універсальні і національно-специфічні ознаки, виявляють особливості номінативної і комунікативної діяльності обох статей, а також визначені статтю особливості мовної діяльності і мовної поведінки. Власне соціолінгвістичний аспект спрямований на дослідження дискурсивної діяльності обох статей в її усному та писемному виявах.

Наприклад, встановлено, що жінкам – носіям німецької мови більше, ніж чоловікам, властиві жарти, спрямовані на себе. У російському мовному середовищі така тенденція була помічена у чоловіків. А щодо специфіки мовної поведінки українського чоловіка і жінки за етно- та лінгвоментальними показниками інтравертності українського психотипу помічено наступне: в нестандартній ситуації українець боїться виглядати смішним, і ця боязкість розвинула у ньому схильність до самоіронії, дивовижну здатність не сміятися, а посміюватися з самого себе [2; 6]. Доречі, інтравертно-фемінним за своєю природою є український образ світу як сімейно-родинного затишку, малої соціальної групи, поза якою українська людина на загал не схильна виявляти своє еґо, що, на думку автора, суттєво впливає на комунікативний клімат українського соціуму.

Окремо варто зупинитися на значимості вивчення гендерно чутливої невербальної семіотики у її семіотичному та вербально-семіотичному вияві (праці Г. Ю Крейдліна). Мова голосу, жесту, очей, запаху та ін. повинна стати об'єктом фіксації та ретельного аналізу. Неабияку цінність мають приклади таких кодів, зроблені на матеріалі безпосереднього спостереження та із залученням текстів художньої літератури, з-поміж яких неважко віднайти не тільки гендерні особливості мовлення, а й національно специфічні ознаки [7].

Мовні відмінності пов'язані з тим, що мова жінок оцінюється вище по соціально – інтелектуальному статусу і естетичним якостям, тобто жінки начитані, уміють поводитися на підставі того, що вони відчують мовні відмінності. Чоловіки ж оцінюються вище по динамізму, тобто вони сприймаються сильними і агресивними на основі їхньої мовної специфічності.

До безеквівалентних ознак, що характеризують мову чоловіків відносяться: можливість заміни вітання на питання по суті справи; цитування статусних осіб; надання співрозмовникові права самостійно робити висновок; можливість спільних дій без вербальної координації; відмова від вислуховування пояснень, спростувань, антиаргументів співрозмовника; відмова від вислуховування "зайвої" інформації; наявність пауз домінування; можливість мовчання у функції домінування; можливість мовчання в конспіративній функції, представлення по прізвиську; демонстрація успіху у протилежній статі; демонстрація знайомства з політиками, відомими людьми з технічної сфери діяльності; можливість висловлювання своєї думки як остаточного і переривання контакту; можливість відмови від обговорення; можливість дотримання стратегії відособлення; детальність обговорення професійної теми; високий рівень критичності при обговоренні професійних проблем; значна міра емоційності обговорення професійних проблем, можливість обговорення автомобілей та новин спорту та інше.

У жіночому спілкуванні безеквівалентними ознаками є: діалогізм при передачі слів третіх осіб; можливість відповіді за співрозмовника; представлення зменшувально-пестливим ім'ям; творча самопрезентація; можливість інтенсифікації звучання голосу при обговоренні приватних проблем в громадських місцях; можливість обговорення третіх осіб в офіційній ситуації спілкування; можливість обговорення проблем особистого життя в офіційній ситуації спілкування; можливість обговорення проблем побуту в офіційній ситуації спілкування; можливість обговорення проблем здоров'я, новин моди, високий ступінь емоційності, немотивоване переключення із однієї теми на іншу, потреба у пораді та інше [3; 4].

А. В. Кирилина і М. В. Томська у своїй статті "Лінгвістичні гендерні дослідження" [8] також дають характеристику чоловічій та жіночій письмовій мові. Для чоловіків більш характерним є часте використання вставних слів, що мають значення констатації (безумовно, звичайно); використання великої кількості абстрактних іменників; сполучуваність офіційної та емоційної лексики. При передачі емоційного стану або оцінки предмета чи явища застосовуються слова із найменшою емоційною індексацією; спостерігається одноманітність лексичних прийомів при передачі емоцій. Часто чоловіки, на відміну від жінок, використовують газетно-публіцистичні кліше, а також нецензурні слова та вирази.

Що стосується жіночої писемної мови, то тут науковці звертають увагу на наявність великої кількості вставних слів, означень, обставин, доповнень, а також модальних конструкцій, що виражають різний ступінь невпевненості або впевненості. Часто у мові жінки можна помітити велику кількість вигуків, що зовсім не притаманно чоловікам. Жінки схильні до використання стилістично високих форм, книжкових кліше та використання конотативно нейтральних слів, евфемізмів. Спостерігається велика образність мови при висловлюванні почуттів

та оцінок; використовується дуже емоційна лексика, що на думку, авторів надає кожному предмету свого буквального смислу [8]. Дуже часто жінками використовуються конструкції "прислівник та прислівник" (дуже безжально, надто добре), прості та складнопідрядні речення, синтаксичні обороти із подвійним запереченням, часте використання знаків пунктуації, висока емоційна окраска мови загалом.

Виявлені факти гендерної диференціації можуть бути проєктовані на основні поняття і категорії теорії мовної дії. Визначаючи спілкування як усвідомлений, раціонально оформлений, цілеспрямований інформаційний обмін між людьми, що супроводжується індивідуалізацією співрозмовника, встановленням емоційного контакту між ними і зворотним зв'язком, необхідно враховувати гендерний чинник [2: 237]. Результати сучасних досліджень показують, що індивідуалізація співрозмовника і зворотний зв'язок можуть бути відсутніми в процесі комунікативної діяльності чоловіка, раціональна оформленість більш властива чоловікові, а емоційний контакт із співрозмовником частіше встановлюють жінки.

Однак, аналізуючи сучасну художню літературу варто бути обережними, тому що іноді спостерігається спотворення у відображенні особливостей чоловічої і жіночої мови авторами художніх текстів, детермінована гендерними стереотипами свідомість. Чоловіки-автори в зображенні комунікативної поведінки жінок і чоловіків інтенсифікують гендерну асиметрію (чоловіки мужніші, жінки більш жіночні) [4]. У відтворенні гендерної комунікативної поведінки авторами-жінками спостерігається тенденція до нівеляції гендерних відмінностей, індекс гендерного диференціювання нижче (чоловіки менш мужні, жінки менш жіночні). Проте загалом автори досить об'єктивно відбивають гендерну комунікативну поведінку.

Отже, проаналізувавши дослідження та публікації останніх років, пов'язані із проблемами гендерної лінгвістики, можемо зробити висновок, що письмова мова чоловіків та жінок дійсно є дуже різною залежно від статі мовця, його національної та соціальної приналежності, що доведено певними прикладами.

Підсумовуючи, можна сказати, що матеріал для дослідження не вичерпано, а тема буде актуальною до тих пір поки люди різної статі та національності будуть спілкуватися завдяки усному та писемному мовленню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : ЛКИ, УРСС Эдиториал, 2010. – 264 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
3. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации / А. В. Кирилина. – М. : РОССПЭН. – 250 с.
4. Горошко Е. И. Языковое сознание : гендерная парадигма / Е. И. Горошко. – Харьков : ИЯ РАН – Издательский Дом "ИНЖЭК", 2003. – 440 с.
5. Бессонова О. Л. Оценочный тезаурус английского языка : когнитивно-гендерные аспекты / О. Л. Бессонова. – Донецк, ДонНУ, 2002. – 362 с.
6. Халева И. И. Гендер как интрига познания / И. И. Халева // Гендер как интрига познания : [сборник статей]. – М. : Изд-во "Рудомино", 2000. – С. 9–14.
7. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации : культурно-универсальные и культурно-специфические особенности невербального коммуникативного поведения / Г. Е. Крейдлин // Гендер : язык, культура, коммуникация : материалы Третьей Международной конференции. – Москва, 2003. – С. 67–68.
8. Кирилина А. В. Лингвистические гендерные исследования [Электронный ресурс] / А. В. Кирилина, М. В. Томская. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?article=1038&numid=23>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Karaulov Yu. N. Russkii yazyk i yazykovaia lichnost' [The Russian Language and Language Personality] / Yu. N. Karaulov. – M. : LKI, URSS Editorial, 2010. – 264 s.
2. Batsevych F. S. Osnovy kommunikativnoi lingvistyky [Principles of Communicative Linguistics] / F. S. Batsevych. – K. : Vydavnychiy tsentr "Akademii", 2004. – 344 s.
3. Kirilina A. V. Gendernye issledovaniia v lingvistike i teorii kommunikatsii [Gender Researchers in Linguistics and Theory of Communication] / A. V. Kirilina. – M. : ROSSPEN, 250 s.
4. Goroshko Ye. I. Yazykovoe soznanie : gendernaia paradigma [Language Conscience : Gender Paradigm] / Ye. I. Goroshko. – Khar'kov : IYARAN – Izdatel'skii dom "INZHEK", 2003. – 440 s.
5. Bessonova O. L. Otsenochnyi tezaurus angliiskogo yazyka : kognitivno-gendernye aspekty [Evaluative Thesaurus of English Language : Cognitive and Gender Aspects] / O. L. Bessonova. – Donetsk, DonNu, 2002. – 362 s.
6. Khaleeva I. I. Gender kak intriga poznaniia [Gender as an Intrigue of Cognition] / I. I. Khaleeva // Gender kak intriga poznaniia [Gender as the Intrigue of Conscience] : [sbornik statei]. – M. : Izd-vo "Rudomino", 2000. – S. 9–14.
7. Kreidlin G. Ye. Muzhchiny i zhenshchiny v neverbal'noi kommunikatsii : kul'turno-universal'nye i kul'turno-spetsificheskie osobennosti neverbal'nogo kommunikativnogo povedeniia [Men and Non-Verbal Communicational Behaviour] / G. Ye. Kreidlin // Gender : yazyk, kul'tura, kommunikatsiia [Gender : Language, Culture, Communication] : materialy Tret'ei Mezhdunarodnoi konferentsii. – Moskva, 2003. – S. 67–68.
8. Kirilina A. V. Lingvisticheskie gendernye issledovaniia [Linguistic Gender Researchers] [Elektronnyi resurs] / A. V. Kirilina, M. V. Tomskaiia. – Rezhym dostupu : <http://www.strana-oz.ru/?article=1038&numid=23>.

Матеріал надійшов до редакції 04.04. 2012 р.

Тихоновская А. С. Определение понятия "гендер" и гендерные исследования в современной лингвистике.

В этой статье раскрывается сущность социально-биологической характеристики, через которую определяются понятия "мужчина" и "женщина", психосоциальные, социокультурные роли мужчины и женщины как личностей. Статья посвящена анализу социолингвистической категории известной как "гендер", в отличие от пола, который указывает на биологические различия. В ней рассматриваются разные подходы к определению понятия "гендер" с точки зрения разных ученых, его базовые функции, аспекты и некоторые другие проблемы современной лингвистики, особенно гендерной. Анализируются исследования последних лет, проведенные отечественными и зарубежными учеными в этой сфере. Приводятся примеры, которые отображают гендерный фактор в разных языках.

Tykhonovs'ka G. S. The Definition of the Concept of "Gender" and Gender Investigations in the Modern Linguistics.

The article uncovers the principle of the social and biological characteristic, with the help of which things as "man" and "woman", their psychosocial and socio-cultural roles as personalities are defined. The article is devoted to the analysis of the gender as a social and linguistic category, in contradistinction from sex, which shows the biological differences. Here are considered different approaches to the definition to the concept of "gender" from the point of view of different scientists, its basic functions, aspects and some problems of the modern linguistics, especially of that of gender. The investigations of the last years, conducted in this field by modern native and foreign scientists are analyzed. Some examples that show the gender factor in different languages are given.